

Přídavná jména odvozená od zeměpisných jmen

Tygr malajský (*Panthera tigris jacksoni*). Zoo Praha. Foto E. Kůs

Ať už budeme psát o výskytu určité rostliny či živočicha, nebo líčit zážitky ztoulků kolem svého bydliště, popř. z cest po světě, nesporně budeme občas potřebovat po užití přídavné jméno, které je odvozeno ze jména zeměpisného. A právě na ně se tentokrát zaměříme a připomeneme si alespoň nejzákladnější věci. (V zájmu snazší přehlednosti výkladu jsou místo termínů samohláskové asouhláskové písmeno užívány výrazy samohláska, souhláska).

Základní odvozovací příponou pro tvoření přídavných jmen od zeměpisných názvů (ať domácích, či cizích) je přípona -ský: Kolín – kolínský, Maříž – mařížský, Šanghaj – šanghajský, Frýdlant – frýdlantský, Litomyšl – litomyšlský. Jak postupujeme u jmen, která na -s, jímž začíná přípona, končí (Brandýs)? A jak u těch zakončených samohláskou (Riga, Řitka, Polička, Police, Asie; Bali, Haiti, Cáchy, Coventry, Doksy; Kladno, Oslo; Baku)?

V mnohých případech dochází při odvozování krůzným typům hláskových změn, ty se rovněž týkají jmen českých icizích. Některé z těchto změn si v podstatě ani neuvědomujeme, v jiných případech musíme ořešení trochu přemýšlet, hledáme analogické příklady, jimiž si v pomáháme, jindy raději rovnou sáhneme po příručce, v níž si správný tvar ověříme.

Lze doporučit např. seznam zeměpisných jmen vakademické verzi Pravidel českého pravopisu a ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost (Academia, Praha 1994 a 2014). Dobrou pomůckou pro česká jména je publikace A. Polívkové Naše místní jména a jak jich užívat (Universum, Praha 2007). Zájemce o vysvětlení postupu najdou poměrně rozsáhlý výklad na stránkách Internetové jazykové příručky (<http://prirucka.ujc.cas.cz>), nebo v knižní verzi s názvem Akademická příručka českého jazyka (Academia, Praha 2014).

Za nejběžnější změnu lze považovat odsovování koncové samohlásky, oté obvykle nijak zvlášť přemýšlet nemusí: Verona – veronský, Zimbabve – zimbabwský, Cuga-

ru – cugarský, Břeží – březský, Ralsko – ralský, Colorado – coloradský, Srní – srnský (máme však rovněž: Cluny – clunyský, Baku – bakuský). Odsouvání je zpravidla doprovázeno rozšiřováním základu ovkladné -e-, usnadňující výslovnost přídavného jména: Bečva – bečevský, Bystrá – bysterský, Dukla – dukelský, Chuchle – chuchelský, Coventry – coventerský, Livno – livenský, Varna – varenský, Visla – viselský, Ládvi – ládevský (u jmen se základem zakončeným na -ck- a -sk- se přidává -ý k základu: Rovensko – rovenský, Benecko – benecký, Sadská – sadský, Žabovřesky – žabovřeský); případně i rozšířením základu oskupiny en, ěn nebo ov: Blansko – blansenský, Sviny – svinenský, Brno – brněnský, Pecka – peckovský, Břeží – Březovský. Rozšiřování základu vkladným -e- se týká slov se souhláskovým zakončením: Kypr – kyperský, Kreml – kremelský.

Další úprav se také vztahují k hláskovým změnám vodvozených slovech, jde osplývání hláskové skupiny na hranici základu slova apřípony. Tady nastávají situace, vnichž si pisatelé leckdy jisti nebývají.

U jmen se základem zakončeným na -s se po přidání přípony (-ský) s nezdvouje: Brandýs – brandýský (nikoli brandýsský), stejně tak např. Honduras – honduraský, Donbas – donbaský, Burgas – burgaský nebo Lysá – lyský, Koněprusy – koněpruský, Kosmonosy – kosmonoský, Nisa – niský. Končí-li základ dvěma ss, zůstávají dvě ss i vpřídavném jménu: Esso – Esský (nikoli essský), Reuss – reusský, Thalassa – thalasský. Pozor na řecké a latinské názvy – unich se tradičně zakončení -as, -es, -os, -us apod. odsouvá: Rhodos – rhodský, Garganus – garganský, Eurotas – eurotský (v praxi se stále více objevují ipodoby odvozené z celého základu: rhodoský; ale příručky je zatím jako možnou alternativu neuvádějí).

Končí-li základ zeměpisného názvu na -k nebo -c, mají přídavná jména převážně zakončení -cký: Nepomuk – nepomucký,

Reykjavík – reykjavický, Bangkok – bangkocký, Roztoky – roztocký, Řitka – řitecký (zde se uplatňuje ivkladné -e-); Peruc – perucký (nikoli perucký), Olomouc – olomoucký, Falc – falcký. Bylo by však nejspíš podivné, kdyby pravidlo platilo bez výjimky pro všechna přídavná jména. Máme také Helsinky – helsinský, New York – newyorský (viz i příklady níže).

Jinak se chovají jména se základem zakončeným na -berk, -perk, -burk (u cizích přibývají varianty -berg, -burg, popř. -berok, -burgh, -borg, -bourg atd.). Zde neplatí, že k + ský = cký, ale koncové k (g, gh) se před příponou -ský odsouvá: Rožmberk – rožmberský, Kašperk – kašperský, Vimperk – vimperský, Hamburk – hamburský, také Amberg – amberský, Aalborg – aalborgský, Edinburgh – edinburský, Wittenberg – wittenberský, Johannesburg – johannesburský, Pittsburgh – pittsburský.

U anglických názvů také zůstává koncové k/g zachováno: Reading – reading-ský, Norfolk – norfolkský; g se ponechává itam, kde naznačuje zadopatrovou výslovnost: Peking – pekingský, Luo-jiang – luojangský, podobně bandungský nebo pchjongjangský.

Jinak je obvyklé, že zvláště ve jménech slovanského původu dochází ke střídání hlásek. Souhláska g a h se před -ský mění na ž: Zbiroh – zbirožský, Ostroh – ostrožský, Praha – pražský, Čepirohy – čepirožský, Atig – atižský, Kremenčug – kremenčuzský, Tonga – tonžský, Ganga – ganžský (též ise zachováním základové hlásky gangský). Střídá se také ch se š: Adršpach – adršpašský, Krompach – krompašský, Stachy – stašský, Kumuch – kumušský.

Cizí zeměpisná jména zakončená samohláskou někdy rozšiřují základ ovkladné -j-: např. Ussuri – ussurijský, Uri – urijský, Bilbao – bilbajský, Capua – capujský, Gambie – gambijský, Guinea – guinejský, Malajsie – malajsijský. (Protože o „správnosti“ tohoto slova vedou uživatelé češtiny vposlední době rozsáhlé diskuze, doplnu ji, že přídavné jméno malajský je odvozeno od základu Malajsio – což je původně jen část dnešní Malajsie. Je běžné austálené např. ve slovních spojeních Malajský poloostrov, tygr malajský.) Umnohých přídavných jmen se prosadily dvě podoby: Gobi – gobijský igobiský, Gori – gorijský i goriský, Bari – barijský i bariský, Capri – caprijský i capriský.

Na další podrobnosti zde již nezbyváá prostor, ale nepochybují, že ina základě uvedených příkladů je očem přemýšlet. Nabízím ještě zjednodušenou pomůcku pro hláskové změny apro ty čtenáře, pro něž byla zeměpisná jména zmíněná v úvodní otázce výzvou k hledání správné odpovědi, možnost ověření, zda postupovali v souladu s příručkami:

- s + ský = ský (ss + ský = sský)
- k/c + ský = cký
- ch + ský = šský
- g/h + ský = žský

Řešení jmen uvedených vdruhém odstavci: Riga – rižský, Řitka – řitecký, Polička – poličský, Police – polický, Asie – asijský, Kladno – kladenský, Bali – baliský i balijský, Haiti – haitský, Cáchy – cášský, Coventry – coventerský, Doksy – dokský i dokeský, Oslo – osloský i oselský, Baku – bakuský.